



Ase Kai Suss

Else Kai Sass

6.1.1912-16.12.1987

Af Erik Fischer

Else Kai Sass, professor i Kunsthistorie ved Københavns Universitet, født den 6. januar 1912, døde den 16. december 1987 med en stor og fuldbyrdet gerning bag sig. Hvem var nu dette menneske, og hvori bestod hendes gerning?

Først nogle ord om gerningen, der jo skal være det, der består og lever videre.

Else Kai Sass studerede Kunsthistorie ved Københavns Universitet, som elev af Christian Elling. Undervejs gennem studierne virkede hun som kunstkritiker ved Nationaltidende – en indsats, der af Hakon Lund i Dansk biografisk Leksikon kaldes betydningsfuld –, og som studentermedarbejder ved Thorvaldsens Museum, og i 1940 belønnedes hun med accessit for en prisopgave om den i Danmark virkende 1600-tals maler Abraham Wuchters. Sin magisterkonferens gennemførte hun 1944.

I 1945 blev hun udnævnt til museumsinspektør ved Thorvaldsens Museum, hvor hun kom til at virke 9 år som museumsdirektør Sigurd Schultz's nære og yderst loyale medarbejder, og hvor hun lagde grunden til sin omfattende forskning omkring Thorvaldsens portrætkunst.

1954 udnævntes hun til professor ved Aarhus Universitet og modtog hermed den første lærestol i Kunsthistorie udenfor København. Dette skete efter at hun i 1948 var blevet tilsidesat til fordel for en noget mindre lærdomspræget medbejler i konkurrencen om det docentur i billedkunstens historie ved Kunstakademiet, som havde stået ledigt siden den højtbegavede men turbulente Vilhelm Wanschers afskedigelse i kølvandet på retsopgøret.

Professoratet i Århus bestred hun i 13 år. I begyndelsen (d.v.s. fra 1955) var hun tillige den første professionelle leder af Aarhus Kunstmuseum og fik i samarbejde med den ypperlige arkitekt C. F. Møller igangsat arbejdet med den nye museumsbygning; men museumsarbejdet måtte hun efter gældende regler opgive, da hun i 1961 tillige blev valgt til medlem af Ny Carlsbergfondets direktion. En anden end hun kom derfor til at fuldføre byggeriet og tage det nye museum i brug.

1967 tog hun afsked med Aarhus Universitet efter at være blevet kaldet til det kunsthistoriske professorat ved Københavns Universitet efter Christian Ellings afgang. Og her kom hun så til at virke indtil hun, lidt før aldersgrænsen var opnået, trak sig tilbage i 1978. Direktionsposten i Ny Carlsbergfondet bibeholdt hun imidlertid til 70-års dagen.

Der fulgte så fem intense arbejdsår, som afsluttedes først med hendes frieste og mest veloplagede bog, og kort tid derefter med en hastigt forløbende sygdom, der havde døden til følge.

Så meget om gerningens ydre rammer, og nu lidt om opgavernes art og om den måde, Else Kai Sass løste dem. Visse forskere virker ud fra et erkendelseskompleks af banebrydende karakter og formår, i kraft af en så koncentreret indsats, at ændre videnskabens retning og forløb. Noget sådant er næppe indeholdt i Else Kai Sass' gerning. Ingen tvivl om at hendes publicerede forskning – fordi den var intens og fordi hun besad en stædig, målrettet vedholdenhed – har sat sig blivende spor. Men hendes store betydning her og nu opdager man først når man anskuer indsatsens helhed, og gør det på baggrund af de forhold, der på hendes tid rådede i og omkring faget kunsthistorie: altså i fagets videnskabelige indhold, og i de institutioner, som faget skulle fylde. Dansk kunsthistorisk forskning, og de institutioner, som danner forskningens rammer, ændrede karakter i den periode, hvor Else Kai Sass indtog den centrale institutionelle position, og ændringens frugtbarhed hænger i ikke ringe grad sammen med hendes indsats.

For at forstå det bliver det nødvendigt et øjeblik at rette opmærksomheden mod Christian Elling, som siden 1930'erne havde udviklet sig til at blive den alt dominerende skikkelse i dansk kunsthistorisk forskning. Han var endt som sejrherren i en latent kappestrid mellem magtens tre poler: Universitetet – Ny Carlsbergfondet under den myreflittige Viggo Thorlacius-Ussings ledelse (der af hans jævnaldrende opfattedes som egenrådig) – og Statens Museum for Kunst, ledet af den begavede Leo Swane i enevældig ånd. Af de tre blev Elling, i løbet af 1940'erne, berømt-heden, borgerskabets erklærede yndling, gennem det forfatterskab, der i dag måske rekreerer sig i vinterdvale, men som dog huskes og som vil blive genlæst, filtreret og derefter bestå som noget umisteligt. Et forfatterskab, der i sin kerne vel er af positivistisk karakter, båret af encyklopædisk lærdom indenfor en hel række kulturhistoriske discipliner, og formet – ja iblandt stillet til skue – i et sprog af sjælden rigdom og en ikke ringe vilje og evne til kunst. For Elling var forskningen og forfattervirksomheden det primære, mens lærergerningen og arbejdet med studenterne så

afgjort kom i anden række – og det i en sådan grad at Povl Bagge med venlig blidhed kunne benytte udtrykket *cavalièrement* om Ellings forhold til dette aspekt af sin gerning, da han talte mindeord her i Selskabet. Elling underviste aldrig for undervisningens egen skyld. Hvad han fremlagde i forelæsninger og øvelser var næsten altid forstadier i hans egen forskning, og hvad han bød på havde karakter af kildebaseret dokumentation, af formalæstetiske arkitekturanalyser og af værktolkninger i kulturhistorisk kontekst. Men emnevalgene var egenvillige: modsat en Vilhelm Wansch er tog Elling kun sjældent livtag med den helt store billedkunst, og gjorde han det endelig, blev indfaldsvinkelen ofte til en tangent. Han docerede aldrig *metode*, men fremlagde resultater af metodisk gennemførte undersøgelser. Studenterne opfattede han som selvstændige forskere *in nuce* og lod dem arbejde som hver enkelt ville, lod dem læse hvad de ville, i tillid til gode studenters intelligens og dårliges mangel på samme. Da Elling trak sig tilbage havde alder og medgang mildnet ham, og hans yngste studenter både elskede og beundrede den lærde, muntre kavalier og hans uforlignelige, men også uefterlignelige, forfatterskab. Elling havde isoleret sig i forhold til den internationale forskning: sprogligt, fordi han så at sige kun publicerede på dansk, skønt man også internationalt ville have lyttet til ham; personligt, fordi han i grunden var sky og derfor holdt sig fjernt fra kongresserne og det internationale broderskab; og fagligt, fordi han forskede på egne betingelser og ikke lod sig friste til at gå igang med at svare på tidens modespørgsmål indenfor kunsthistorien. Det er således karakteristisk at han tilsyneladende slet ikke interesserede sig for den dengang næsten alt dominerende ikonologiske forskningsprincipper og resultater, således som de manifesterede sig f.eks. hos Aby Warburg og Erwin Panofsky.

Ved sin afgang efterlod Elling sig ikke noget egentligt universitetsinstitut for kunsthistorie. Et par lokaler ude i byen lød ganske vist dette navn, men ud over stole og borde til studenterne, indeholdt de ikke meget andet end et ukomplet eksemplar af Thieme-Beckers Allgemeines Künstlerlexikon, Wansch er's Architekturens Historie, en del af Ellings egne fotografier af især dansk arkitektur, samt et dekorationsudkast af Helge Refn og Julius Langes ansigtstræk i form af en gipsmaske. Der fandtes en enkelt ekstern lektor, plus en egenartet begavet, timelønnet amanuensis, som Elling stædigt nægtede at søge fast ansat, indtil Else Kai Sass satte sit venskab med Elling på spil og fik ham overtalt. Af og til knyttedes enkelte – i samme grad utraditionelt udvalgte som utraditionelt kvalificerede – lærere til undervisningen for et semester eller to.

Mens alt dette nu udspillede sig i København havde Else Kai Sass i Århus opbygget et velfungerende Institut for Kunsthistorie. Et rigtigt institut, med lærere, billedmateriale og et institutbibliotek, udbygget omkring den kunstinteresserede klassiske filolog, lektor Ove Jørgensen's efterladte bogsamling, som Ny Carlsbergfondet havde skænket Universitetet som grundlag for professoratets oprettelse. Else Kai Sass startede en alsidig undervisning, omfattende de fleste væsentlige perioder og emner indenfor den europæiske kunsts historie. Og som altid, når hun satte sig noget for, gjorde hun det hensynsløst overfor sig selv – sådan at forstå at hun, der aldrig mente sig alvidende, ved forskning og studier undervejs stedse øgede sin faglige kompetence og herved bragte universitetsundervisningen ajour i forhold til international forskningspraksis. Og hun veg ikke tilbage for at indbyde fremragende udenlandske forskere som gæsteforelæsere, skønt dette erfaringsmæssigt kan medføre, at studenterne forblændes af gæstens brillans og glemmer at værdsætte dem, der har påtaget sig det daglige slid. De magistre, der efterhånden udgik fra Aarhus Universitet, fremtrådte velkolede og forskningsegne. I hvert fald anderledes skolede end Ellings mere anarkistisk og frit dresserede københavnske magistre.

Da Elling så i 1967 trak sig tilbage fra professoratet i København, meldte det store spørgsmål om successionen sig. I fakultetet synes der imidlertid ikke at have hersket tvivl: man undlod at opslå stillingen og valgte i stedet at kalde Else Kai Sass. Hun accepterede, vel vidende hvad der ventede hende: først og fremmest den tunge opgave at følge efter Elling, den rigt facetterede berømt, som i en menneskealder havde tegnet faget og kastet glans over det humanistiske fakultet som forsker, som landskendt skribent og som medlem af Danmarks literære akademi.

Sjældent har en efterfølger indtaget forgængerens plads med større erkendelse af kaldelsens vanskelighed end Else Kai Sass, som ved udnævnelsen sagde til en ven: *»Jeg ved godt hvorfor man har kaldt på mig: det er for at holde stolen varm indtil Ellings helt rigtige eftertræder står parat«*. Hun kunne være skarp i sin vurdering af andre, men altid skarpest i vurderingen af sig selv. Elling beundrede hun, men indså, at hendes opgave ikke bestod i at fortsætte hvor han slap. Hun skriver nøgternt i sin skildring af universitetsfaget Kunsthistorie i bind XI af Københavns Universitets historie: *»Efter Christian Ellings afgang var opgaven for den ny professor i første række at arbejde på en udvidelse af lokaler, lærerstab og hjælpemidler i form af bøger, fotografier og lysbilleder. Studentertallet var i voldsom stigning, ikke mindst efter at der var indført bifagseksamen i faget (1966)«*.

Og som 55-årig tog hun så for anden gang i livet fat på at opbygge et

kunsthistorisk institut, så at sige fra grunden af nyt. Opgaven var denne gang nærmest større end i Århus, hvor udgangssituationen havde været *tabula rasa*. I København eksisterede der trods alt en fagets tradition, der fandtes enkelte lærere og en større flok studenter godt igang med en Elling-præget uddannelse. Men Else Kai Sass kastede sig over opgaven med al sin velkendte energi og fik i løbet af forbavsende kort tid også her etableret et funktionsdygtigt, nutidspræget institut som ramme om en effektiv undervisning. I sine bestræbelser støttedes hun hengivent af den lille flok nyansatte lærere, som fortsat udgør instituttets faste kerne. Da den nye styrelseslov kort efter indførtes, accepterede hun som den loyalest tænkelige medspiller den ofte tidkrævende dialog med studenterne, der gengældte loyaliteten med respekt.

Af gode grunde kan jeg ikke vidne om arten af og indholdet i hendes daglige undervisning. Men undervist blev der så sandelig, og der går frasagn om dens indgående grundighed: der skulle læses, ses, indlæres og vides. Løs og letfærdig snak var bandlyst og blev mødt med skånselsløs, kildebaseret kritik når den dukkede op i opgaver, øvelser og seminarer. Nutidige forskningsmetoder blev taget op, forskningsresultaterne fremlagt og diskuteret, og i en række tilfælde blev forskerne selv indbudt til at holde gæsteforelæsninger. Else Kai Sass havde givetvis sans for de nye og originale synspunkter, der måtte dukke op hos studenterne, men det var nok hendes grundsætning, at egentlig forskning forudsætter dyb fortrolighed med hvad der hidtil er sagt og skrevet om et emne.

Den skoling, hun gav sine studenter, var med andre ord ganske streng og krævende, centreret om at gøre dem fortrolige med selve råstoffet – kunstværkerne – og med det kunsthistoriske fags professionelle arbejds-metoder, de talløse sekundære kilder og den kritiske behandling af dem. Altså skoling i hvad der med sandhed kan og bør siges til belysning af det i sig selv ordløse kunstværk.

Den grundlæggende alvor i Else Kai Sass' universitetsarbejde blev særligt betydningsfuld fordi den fandt sted i en blomstringsperiode for fagets erhvervs muligheder. Den nye museumslovgivning havde nemlig medført, at efterhånden samtlige danske provinskunstmuseer kom under professionel ledelse og at der derfor aldrig før har været et så stort reelt behov for kunsthistoriske magistre. Den kunsthistoriske publikations-mængde tog til, ikke mindst i kraft af bidragene fra kunstmuseerne. I Københavns Institut for Kunsthistorie startede man på Else Kai Sass' initiativ tidsskriftet HAFNIA – *Copenhagen Papers in the History of Art*, som udsendes hvert andet år, indtil nu i 11 smukke bind af vægtigt indhold, der vækker international respekt. Bind 7 indeholder akterne fra den inter-

nationale kunsthistorikerkomite's 7. colloquium om de kunstneriske forbindelser mellem Skandinavien og det øvrige Europa i 1500-tallet, som under Else Kai Sass' forsæde fandt sted i København i 1976. Hun repræsenterede selv Danmark i denne komite, men trak sig – i og for sig upåkrævet – tilbage ved sin afgang fra Universitetet i 1978, hvorpå man udnævnte hende til æresmedlem. Og det er ikke ukarakteristisk at Danmarks deltagelse i dette internationale samarbejde siden da stort set er ophørt.

Opbygningen af hele to velfungerende forskningsinstitutter er en af de smukkeste frugter af Else Kai Sass' seje virksomhed i faget – mon mange andre universitetsfolk har haft tilsvarende muligheder? Man vil endda kunne lægge mærke til, at de to institutter med tiden har udviklet sig i hver sin retning, så der med basis i dem ligefrem er opstået to skoler indenfor dansk kunsthistorisk forskning: den mere idéhistoriske århus-skole, og den mere pragmatiske københavnerskole, hvilket uden tvivl er en berigelse for faget. Hvis institutterne da får lov at bestå, for de er nemlig begge to netop nu hårdt truede af den aktuelle politiske manipulation med den humanistiske forskning. Instituttet i Århus har i årevis måttet klare sig helt uden en professor i Kunsthistorie, og i København har Else Kai Sass' eget professorat stået ubesat siden hendes afgang for 11 år siden. I dag er det ikke længere professoremnerne, der mangler.

Det har været nødvendigt at tale udførligt om Else Kai Sass' indsats ved universiteterne i Århus og København, for en indsats af denne karakter, hvis resultater hurtigt vil blive opfattet som selvfølgelig tilstande, må skildres og fastholdes mens erindringen om dens art og omfang endnu er levende hos dem, der var vidner til forholdene inden og efter.

Og derpå videre til hendes videnskabelige publikationer. Der findes de forskere indenfor humaniora, som skriver indtil den indre forestilling om emnet – idéen – helt er udfyldt og det er sagt, der skulle siges. Andre har det måske mere som geografer der søger at kortlægge fænomenernes fulde virkelighed i al dens mangfoldighed: ved hvert skridt opdager de mængden af nye skridt, der kunne og burde gås for at omskrive og definere det stykke virkelighed, de har sat sig for at undersøge. Else Kai Sass var som forsker en realist af denne type. Hun underkastede sig hver enkelt forskningsopgaves principielle ubegrænsethed: et yderligere skridt kan altid tages og derfor bør det tages, dersom opgaven skal løses med gyldighed og sandhed som resultat.

Af natur var hun for beskeden til at ville pådutte virkeligheden nogle grænser, hvis vilkårlighed hun selv frem for nogen straks havde gennemskuet. Hun tog derfor alle skridtene og nødvendigvis også mange, der var forgæves. Andre førte hende ind i områder, ingen før hun havde betrådt, med ny viden og erkendelse som belønning. Og bag dette nye ventede så nye spørgsmål, der krævede svar og mange nye skridt. I grunden var hun vist aldrig tilfreds med hvad hun gav fra sig, men gik straks igang med at forfølge hvad hun selv opfattede som løse ender.

Hun debuterede med nogle mindre undersøgelser i 1940'erne, men manifesterede sig for alvor først med et brag af et værk: de tre prægtige bind om *Thorvaldsens Portrætbuster* (1963-65), som er en guldgrube af personalhistorisk og portræthistorisk viden. Værket var tænkt som disputats, men da hun ved udsendelsen af første bind allerede havde været professor i ni år, forhindrede universitets-*decorum* hende i at underkaste sig de med en disputats forbundne processer, hvilket man fornåm at hun fornåm som en plet på sin akademiske ære, sådan som forholdene nu dengang var ved universiteterne.

Værket om Thorvaldsens portrætbuster er dediceret Else Kai Sass' børn, i *Mindet om deres Fader, Maleren Kai Sass*. Som 22-årig havde Fru Sass (sådan blev hun altid omtalt af studenterne) giftet sig med denne fine maler, som åbenbart var hendes tilværelses forankringspunkt. Kai Sass døde 1957, 59 år gammel, mens hun, som 47-årig, var midt i arbejdet med at opbygge instituttet i Århus. Kai Sass' død synes at have været en cæsur i hendes liv, og savnet af ham blev vist aldrig overvundet. Kendte man hende, var det som om savnet fra nu af skulle druknes i arbejdet uden ende. Lige til det sidste.

Stofmættede, intense forskningsrapporter fulgte efter 1800-tals indsatsen med Thorvaldsen: *Pilate and the Title for Christ's Cross in Medieval Representations of Golgatha* (Hafnia, 1972); fra 1500-tallet: *Studier i Christiern II's ikonografi* (Københavns Universitets Festskrift, 1970); fra 1600-tallet: *Rembrandt's Passion Paintings and Constantin Huyghens' Iconography* (i Videnskabernes Selskabs Hist. fil. Skr. 5:3, 1971); og endelig, fra 1700-tallet, slutstenen i forskerværket og det, for hvilket hun høstede den endelige, brede anerkendelse: *Lykkens Tempel. Et Maleri af Nicolai Abildgaard* (København, 1986).

Medlemmer af Selskabet her vil nok erindre da hun i 1979 fremlagde en række præliminære undersøgelser i forbindelse med Abildgaards maleri – en for Else Kai Sass ikke ukarakteristisk kathedersituation: hendes let nervøse iver for at holde mange tanker klar af hinanden, de tæt i

håndskrift beskrevne gule konceptark, som i kraft af deres åbenlyst egnvillige natur ikke altid havde tilsinds at opretholde deres beordrede nummerfølge, med forelæserens overraskelse og eskalerende distraktion til følge. Bogen selv er en minutios kortlægning af hele kulturlandskabet omkring Abildgaard, anskuet fra en position midt i maleriets verden, der efterhånden underkastes en analytisk demontering af samtlige konstituerende enkeltd dele – omtrent som når arkæologerne dissekerer en nærorientalsk byhøj. I bogen gøres rede for hvert eneste skridt, dens forfatter er gået som den første ind i de ukendte egne – de mange frugtbare skridt, men også de gølge, der endte blindt. Men endda om disse sidste er det indtagende at høre pionerens beretninger, som når hun sætter sig for at opklare hvem den *Jfr. Møller* mon er, der på selve brandnatten på Christiansborg i 1794 *efter sigende* (ifølge en enkelt kilde) fik reddet Abildgaards skærm fra luerne, og finder frem til hele seks potentielle jomfruer af dette navn, som hver for sig havde kunnet være, men dog næppe var, denne hypotetiske, frelsende engel – hvorpå Else Kai Sass med tør og afvæbnende selvironi kommenterer sin egen blindgang med disse ord: »*Der er ingen grund til at skjule at der fandtes andre jomfruer Møller i København ved denne tid*«. Med et utal af lamper belyser hendes kildestudier og enkeltundersøgelser Abildgaards billede, som aldrig før har kunnet ses så klart og nuanceret som nu. Helhedstolkningen af billedet som samfundskritik fra en politisk radikaler – set i den lunefulde, ubestandige Fortunas lys (modsat Felicitas) – vil der næppe blive rokket ved. Men intet billede kaster nogen sinde sit syvende slør, for det ligger nu engang i selv de vidtløftigst berettende billeders ordløse blufærdighed.

Indledningsvis stillede nogle ord i udsigt om mennesket Else Kai Sass, men mon ikke billedet af denne stædige, uselviske forsker allerede har tegnet sig i det hidtil sagte? Hun havde det mod, som den besidder, der aldrig anser sig selv for uundværlig. Hun høstede megen ærefuld anerkendelse, hvoraf medlemskabet af Videnskabernes Selskab nok var den, der glædede hende mest.

Ligeledes indledningsvis betegnede hendes gerning som stor og fuldbyrdet. Ordet stor får stå til troende, selv ville hun aldrig have kaldt den stor. Men hun anså sin gerning og sit liv for fuldbyrdet. Få uger før sin død – da sygdommens ulægelighed var erkendt og meddelt hende – sagde hun med nærmest munter sindsro disse ord: »*Jeg har haft et spændende og afvekslende liv, jeg har sat børn i verden, jeg har nået at skrive hvad jeg skulle, og jeg er blevet 75 år. Skulle jeg så have noget imod at dø?*«

Æret være Else Kai Sass' minde.